

**Środki probacyjne.
Przesłanki stosowania
w ujęciu prawnoporównawczym**

Grzegorz Goniewicz

Kraków 2019

1. Wstęp

Cechą wspólną umiejscowionych w rozdziale VIII k.k. środków jest poddanie sprawcy czynu zabronionego próbie. Środki te łączy warunkowość, a zatem weryfikacja przez organy postępowania postawionej pozytywnej prognozy kryminologicznej w okresie próby, podczas którego na sprawcy ciążyą określone przez sąd obowiązki⁵⁹. Orzeczenie środka probacyjnego co do zasady wiąże się z polepszeniem jego sytuacji procesowej, jako że prowadzi do zastosowania wobec niego łagodniejszego środka reakcji karnej⁶⁰. Niewątpliwie zaś sytuacja sprawcy ulega dalszej

⁵⁹ Zgodnie z art. 67 § 3 k.k., umarzając warunkowo postępowanie karne, sąd nakłada na sprawcę obowiązek naprawienia szkody w całości albo w części, a w miarę możliwości również obowiązek zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, albo zamiast tych obowiązków orzeka nawiązkę; sąd może nałożyć na sprawcę obowiązki wymienione w art. 72 § 1 pkt 1–3, 5–6b, 7a lub 7b, a ponadto orzec świadczenie pieniężne wymienione w art. 39 pkt 7 lub zakaz prowadzenia pojazdów, wymieniony w art. 39 pkt 3, do lat 2. W przypadku warunkowego zawieszenia, zgodnie z art. 72 § 1 k.k. po wejściu w życie Zm. k.k. z 20.02.2015 r., sąd musi nałożyć na sprawcę co najmniej jeden obowiązek probacyjny, chyba że orzeka środek karny (wówczas orzeczenie obowiązku w okresie próby staje się fakultatywne). Na gruncie art. 159 § 1 k.k.w. nałożenie na sprawcę obowiązków przy orzeczeniu warunkowego zwolnienia jest fakultatywne.

⁶⁰ W konkretnych sytuacjach zastosowanie środka probacyjnego może mieć dla sprawcy negatywne konsekwencje. W przypadku warunkowego umorzenia postępowania chodzi o sytuację, gdyby w razie prowadzenia postępowania i wydania wyroku skazującego na sprawcę została nałożona kara, która byłaby dla niego mniej dolegliwa niż okres próby (który, zgodnie z art. 67 § 1 k.k., wynosi co najmniej rok) wraz z orzeczonymi obowiązkami. Odnosnie do warunkowego zawieszenia, które jest w praktyce traktowane jako alternatywa dla kary bezwzględnej pozbawienia wolności, orzeczenie tego

poprawie w przypadku pozytywnego przebiegu okresu próby. W takim przypadku postępowanie karne w stosunku do sprawcy, wobec którego je warunkowo umorzono, nie zostanie podjęte (art. 68 § 4 k.k.); przy warunkowym zawieszeniu – orzeczona kara pozbawienia wolności nie zostanie zarządzona do wykonania (art. 75 § 4 k.k.⁶¹); zaś w przypadku warunkowego zwolnienia – kara zostanie uznana za wykonaną z chwilą warunkowego zwolnienia, a skazany nie powróci do zakładu karnego⁶². I wreszcie, jak wynika z literalnego brzmienia ustawy, która w kontekście każdego ze środków związanych z poddaniem sprawcy próbie stanowi, że sąd „może” je zastosować⁶³, ich orzeczenie jest fakultatywne, co oznacza, że nawet po spełnieniu ich przesłanek sąd nie ma obowiązku ich orzeczenia wobec sprawcy⁶⁴.

Podstawową funkcją każdego z tych środków jest oddziaływanie na sprawcę na płaszczyźnie indywidualnoprorewencyjnej poprzez powstrzymanie go od powrotu do przestępstwa oraz umożliwienie mu readaptacji społecznej i pomoc w prawidłowym funkcjonowaniu w warunkach wolnościowych. Ustawodawca wychodzi bowiem z założenia, że w przypadku wystąpienia szczególnych okoliczności charakteryzujących sprawcę – nie zaś jego czyn, który w kontekście środków probacyjnych schodzi co do zasady na dalszy plan – pożądane jest zastosowanie wobec niego określonych

środka wraz z obowiązkami w okresie próby (który, zgodnie z art. 71 § 1 k.k., wynosi co najmniej rok) może być dla sprawcy mniej korzystne, aniżeli odbycie krótkiej kary izolacyjnej. W przypadku warunkowego zwolnienia z brakiem faktycznej poprawy sytuacji procesowej sprawcy możemy mieć do czynienia, jeżeli zostanie ono zastosowane na krótko przed końcem orzeczonej kary (zaś, zgodnie z art. 80 § 1 k.k., okres próby wynosi co najmniej 2 lata). Pomimo tego *de lege lata* zgoda sprawcy (skazanego) nie jest przesłanką zastosowania żadnego z tych środków. Jedynie w przypadku warunkowego umorzenia, jeżeli oskarżony sprzeciwia się jego orzeczeniu, nie jest możliwe wydanie wyroku warunkowo umarzającego postępowanie na posiedzeniu; zob. postanowienie SN z 27 listopada 2003 r., V KK 301/03, LEX nr 82450. Nie ma jednak przeszkód, by orzeczenie takie zapadło po przeprowadzeniu rozprawy – zob. T. Koziol, *Warunkowe...*, s. 173–174.

61 Ponadto, zgodnie z art. 76 § 1 k.k., skazanie ulegnie zatarciu z mocy prawa z upływem 6 miesięcy od zakończenia okresu próby. Przepis ten stanowi *lex specialis* w stosunku do art. 107 § 1 k.k., zgodnie z którym zatarcie skazania na karę pozbawienia wolności następuje z mocy prawa z upływem 10 lat od wykonania lub darowania kary, oraz innych uregulowań dotyczących zatarcia skazania zawartych w Rozdziale XII k.k.; zob. wyrok SN z 12 października 2016 r., V KK 178/16, Lex nr 2142041.

62 J. Skupiński, *Rozdział VIII...*

63 Zob. art. 66 § 1, art. 69 § 1 oraz art. 77 § 1 k.k.

64 S. Hypś, *Rozdział VIII...*, teza 3. Zob. jednak podrozdziały I.2.3.1, I.3.3.1 oraz I.4.3.1, w których autor odnosi się do kwestii fakultatywności stosowania każdego ze środków przewidzianych w rozdziale VIII k.k.

1. Wstęp

oddziaływań i poddanie go kontroli bez potrzeby wymierzenia mu kary pozbawienia wolności lub – w przypadku warunkowego zwolnienia – jej dalszego wykonywania. Z samego założenia tego rodzaju rozwiązanie jest też korzystne z systemowego punktu widzenia, gdyż wpływa na obniżenie kosztów funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości (w tym w szczególności poprzez ograniczenie wydatków związanych z działaniem placówek penitencjarnych). Co więcej, orzekanie omawianych instytucji może także prowadzić do obniżenia kosztów społecznych popełnionego przestępstwa, gdyż jego sprawca może dalej funkcjonować w swoim środowisku rodzinnym i kontynuować pracę, a jednocześnie nie jest narażony na szkodliwe efekty odbywania kary pozbawienia wolności.

Przy odpowiednim orzekaniu środków probacyjnych i należyтым egzekwowaniu nałożonych na sprawcę obowiązków oraz kontrolowaniu jego postępowania w okresie próby, ich stosowanie powinno także spotkać się ze społeczną akceptacją. Jednakże, ze względu na charakter instytucji probacyjnych, względy ogólnoprewencyjne oraz społeczne oddziaływanie kary nie mogą mieć pierwszorzędного znaczenia w procesie ich stosowania. Innymi słowy, powyższe okoliczności nie powinny stanowić przesłanki negatywnej orzeczenia środków przewidzianych w rozdziale VIII k.k.

Pomiędzy umiejscowionymi w rozdziale VIII k.k. instytucjami istnieje jednak więcej różnic o fundamentalnym charakterze, aniżeli cech wspólnych⁶⁵. Środki te kontrastują ze sobą zarówno w aspekcie procesowym, jak i prawnomaterialnym⁶⁶.

Po pierwsze, każdy z nich jest stosowany na różnym etapie postępowania karnego. Warunkowe umorzenie następuje na posiedzeniu lub na rozprawie (art. 341 § 1 i 2 k.p.k.) i stanowi alternatywę dla wydania wyroku skazującego i orzeczenia kary. Zastosowanie warunkowego zawieszenia ma miejsce w wyroku skazującym, jednakże już po wymierzeniu kary pozbawienia wolności. Natomiast warunkowe zwolnienie jest stosowane na etapie wykonywania orzeczonej w wyroku skazującym kary pozbawienia wolności.

Konsekwencją powyższego jest konstatacja, że każdy ze środków przewidzianych w rozdziale VIII k.k. jest stosowany w różnych okolicznościach procesowych. O ile konkluzja ta nie wywołuje wątpliwości

⁶⁵ Zob. G. Goniewicz, *Pozytywna...*, s. 109.

⁶⁶ Uzasadnienie rządowego projektu Kodeksu karnego z 1997 r., w: *Nowe...*, s. 160.

w zestawieniu warunkowego zwolnienia z warunkowym umorzeniem i warunkowym zawieszeniem – jako że warunkowe zwolnienie jest stosowane już na etapie wykonawczym postępowania karnego – o tyle teoretycznie jest możliwe rozpatrywanie przez sąd możliwości wydania wyroku warunkowo umarzającego postępowanie lub wyroku skazującego z orzeczeniem kary pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania.

W odróżnieniu jednak od warunkowego umorzenia, warunkowe zawieszenie stanowi formę skazania, jako że zawiera w sobie zarówno rozstrzygnięcie o winie, jak i o karze⁶⁷. Sąd powinien zatem zdecydować czy warunkowe umorzenie będzie wystarczającym środkiem reakcji karnej wobec sprawcy czynu zabronionego, czy też konieczne jest wydanie wyroku skazującego i orzeczenie kary. Dopiero w razie wydania wyroku skazującego, na etapie wymiaru kary, sąd – kierując się określonymi w k.k. dyrektywami – będzie decydował, czy orzeczenie warunkowego zawieszenia będzie odpowiednie.

Jednakże, z praktycznego punktu widzenia, jeszcze przed wydaniem wyroku sąd może rozważyć alternatywy w postaci warunkowego umorzenia oraz warunkowego zawieszenia. Jak bowiem wskazuje T. Koziół:

Warunkowe umorzenie postępowania pozostaje bowiem w dalszym ciągu jedyną instytucją kodeksu karnego wypełniającą przestrzeń pomiędzy skazaniem a umorzeniem postępowania⁶⁸. W ten sposób poszerza granice systemu środków reakcji karnej czyniąc go bardziej elastycznym w indywidualizacji odpowiedzialności karnej, stanowiąc alternatywę nie tylko dla krótkoterminowej kary pozbawienia wolności, lecz także dla wszelkich postaci skazania⁶⁹.

Specyfika omawianych instytucji powoduje, że w przypadku orzekania każdej z nich inaczej kształtuje się możliwość stosowania dyrektyw sądowego wymiaru kary, określonych w art. 53 i n. k.k.⁷⁰

Po drugie, warunkowe umorzenie i warunkowe zawieszenie są stosowane przez sąd *meriti* w drodze wyroku⁷¹, zaś o warunkowym zwolnie-

67 J. Lachowski, *Komentarz do art. 69 k.k.*, teza 6.

68 Należy podkreślić, że warunkowe umorzenie nie jest odmianą warunkowego skazania; zob. postanowienie SN z 1 marca 2004 r., V KK 373/03, LEX nr 162576 oraz P. Hofmański, *Komentarz do art. 66 k.k.*, teza 12.

69 T. Koziół, *Warunkowe...*, s. 26.

70 Zob. podrozdziały I.2.3.1 (a), I.3.2.3 (a) oraz I.4.2.2 (c1).

71 Zob. art. 342 § 1 k.p.k. Wyłączną kompetencję do stosowania warunkowego umorzenia postępowania ma sąd. Na gruncie k.k. z 1969 r. mógł to uczynić także prokurator; zob. P. Hofmański, *Komentarz do art. 66 k.k.*, teza 3.

1. Wstęp

niu orzeka sąd penitencyjny (sąd okręgowy) w drodze postanowienia⁷². Wyrok warunkowo umarzający postępowanie oraz wyrok, w którym orzeczono warunkowe zawieszenie, są zaskarżalne apelacją na zasadach ogólnych⁷³, zaś na postanowienie w przedmiocie warunkowego zwolnienia przysługuje zażalenie⁷⁴. Wyrok warunkowo umarzający postępowanie oraz wyrok, w którym orzeczono warunkowe zawieszenie co do zasady stają się wykonalne z chwilą uprawomocnienia⁷⁵, zaś postanowienie o udzieleniu warunkowego zwolnienia – już z chwilą wydania⁷⁶.

Po trzecie, z perspektywy dogmatycznej każdy ze środków probacyjnych ma inny charakter. Warunkowe umorzenie jest bowiem instytucją o charakterze materialno-procesowym⁷⁷, warunkowe zawieszenie – materialnym, zaś warunkowe zwolnienie – wykonawczym, z elementami materialno-prawnymi⁷⁸.

Po czwarte, każdy ze środków probacyjnych jest skierowany do różnej kategorii sprawców. Zgodnie z art. 66 § 1 k.k. warunkowe umorzenie może zostać zastosowane wyłącznie w przypadku sprawcy uprzednio niekaranego za przestępstwo umyślne, zaś w myśl art. 69 § 1 k.k. warunkowe zawieszenie jest możliwe wobec sprawcy, który w czasie popełnienia przestępstwa nie był prawomocnie skazany na karę pozbawienia wolności.

Oznacza to, że *de lege lata* istnieje możliwość warunkowego umorzenia postępowania wobec sprawcy skazanego na karę pozbawienia wolności za popełnienie przestępstwa nieumyślnego, ale w razie wydania

72 J. Skupiński, J. Mierzwińska-Lorencka, *Komentarz do art. 77 k.k.*, teza 7; zob. art. 18 § 1 k.k.w.

73 Zob. art. 444 § 1 k.p.k.

74 Zob. art. 162 § 2 k.p.k.

75 Zob. art. 9 § 2 k.k.w.

76 Zob. art. 9 § 3 k.k.w. Z przepisu tego wynika jednak również, że sąd penitencyjny albo sąd apelacyjny rozpoznający zażalenie może wstrzymać wykonalność postanowienia o udzieleniu warunkowego zwolnienia. Wyjątkiem od natychmiastowej wykonalności postanowień o warunkowym zwolnieniu jest sytuacja, gdy prokurator oświadczy, że sprzeciwia się udzieleniu takiego zwolnienia; zob. art. 154 § 1 w zw. z art. 162 § 2 k.k.w.

77 Zob. H. Paluszkiwicz, *Refleksje...*, s. 382–383.

78 W doktrynie i orzecznictwie największy spór budzi charakter prawny warunkowego zwolnienia. Przykładowo w orzecznictwie SN i TK można spotkać pogląd, że warunkowe zwolnienie jest instytucją prawa karnego wykonawczego; zob. uchwała SN z 24 lutego 2006 r., I KZP 54/05, LEX nr 172115 oraz wyrok TK z 10 lipca 2000 r., SK 21/99, Dz.U. 2000, nr 55, poz. 666. Według A. Marka warunkowe zwolnienie ma charakter materialnoprawny; zob. A. Marek, *Prawo...*, s. 314. J. Lachowski twierdzi zaś, że instytucja ta ma mieszany, materialno-wykonawczy charakter; zob. J. Lachowski, *Warunkowe zwolnienie...*, s. 137.

wyroku skazującego wobec tego samego sprawcy nie będzie można orzec warunkowego zawieszenia. Jednocześnie, jeżeli sprawca był uprzednio karany za przestępstwo umyślne, ale nie na karę pozbawienia wolności, nie można wobec niego warunkowo umorzyć postępowania, ale można orzec warunkowe zawieszenie⁷⁹.

Co więcej, k.k. wprowadza ograniczenia przedmiotowe możliwości orzeczenia warunkowego umorzenia oraz warunkowego zawieszenia. Warunkowe umorzenie może być bowiem zastosowane wyłącznie w przypadku sprawcy przestępstwa zagrożonego karą nieprzekraczającą 5 lat pozbawienia wolności (art. 66 § 2 k.k.), tymczasem warunkowe zawieszenie można orzec jedynie w przypadku kary pozbawienia wolności nieprzekraczającej jednego roku. O możliwości warunkowego umorzenia postępowania od strony formalnej decyduje zatem ustawowe zagrożenie karą, zaś w przypadku warunkowego zawieszenia – wymiar sądowy już orzeczonej kary⁸⁰.

Ustawa nie wprowadza z kolei żadnych ograniczeń podmiotowych ani przedmiotowych w możliwości skorzystania z warunkowego zwolnienia⁸¹. Z natury rzeczy dobrodziejstwo warunkowego zwolnienia może być zastosowane wyłącznie wobec skazanych na karę pozbawienia wolności, karę 25 lat pozbawienia wolności lub karę dożywotniego pozbawienia wolności.

Jak stwierdzono w literaturze, każdy ze środków probacyjnych jest przeznaczony do stosowania wobec odmiennych pod względem kryminologicznym sprawców czynów zabronionych. Jak podaje J. Skupiński, warunkowe umorzenie jest przeznaczone dla sprawców, wobec których najwłaściwsza jest umiarkowana reakcja karna, warunkowe zawieszenie – wobec sprawców zasługujących na represję w średnim rozmiarze, zaś warunkowe zwolnienie – wobec sprawców, co do których zastosowano karę pozbawienia wolności i którzy mają za sobą pobyt w zakładzie karnym⁸².

Po piąte, każdy z umiejscowionych w rozdziale VIII k.k. środków posiada autonomiczną regulację czynników, które sąd powinien wziąć pod uwagę, rozważając jego orzeczenie.

⁷⁹ Zob. G. Goniewicz, *Pozytywna...*, s. 110.

⁸⁰ Zob. M. Leonieni, W. Michalski, *Warunkowe...*, 1971, s. 1787; J. Lachowski, *Komentarz do art. 69 k.k....*, teza 8.

⁸¹ Postanowienie SA w Krakowie z 24 listopada 2009 r., II AKz 1063/09, LEX nr 575547.

⁸² J. Skupiński, *Rozdział VIII...*

1. Wstęp

Przesłanką zastosowania każdego z określonych w rozdziale VIII k.k. środków probacyjnych jest wystąpienie tzw. pozytywnej prognozy kryminologicznej⁸³. Jednakże, z powodu specyfiki każdego z tych środków oraz ich funkcji kryminalnopolitycznych, treść pozytywnej prognozy kryminologicznej uzasadniającej ich orzeczenie, jak również czynniki wpływające na tę prognozę, są odmienne⁸⁴, co ilustruje tabela 1⁸⁵.

Treść pozytywnej prognozy kryminologicznej	Środek probacyjny		
	Warunkowe umorzenie	Warunkowe zawieszenie	Warunkowe zwolnienie
Przestrzeganie porządku prawnego	+	-	+
Osiągnięcie celów kary	-	+	-
Brak powrotu do przestępstwa	+	+	+
Stosowanie się do orzeczonego środka karnego lub zabezpieczającego	-	-	+
Przesłanki składające się na prognozę kryminologiczną			
Postawa	+	+	+
Właściwości	+	+	+
Warunki osobiste	+	+	+
Dotychczasowy sposób życia	+	+	-
Okoliczności popełnienia przestępstwa	- ⁸⁶	-	+
Zachowanie po popełnieniu przestępstwa	-	+	+
Zachowanie w toku odbywania kary	-	-	+

Tabela 1. Cechy wspólne i różnice pomiędzy środkami probacyjnymi.

Jak wskazuje się w doktrynie, pomimo różnej redakcji przesłanek ustalania prognozy kryminologicznej w odniesieniu do każdego ze środków probacyjnych, w kontekście każdego z nich oznacza ona właściwie to samo⁸⁷. Sprowadza się ona do przeświadczenia sądu, że pomimo

83 A. Marek, § 25. *Pojęcie...*, teza 27; W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie...*, s. 473.

84 J. Skupiński, *Komentarz do art. 77 k.k....*, teza 27.

85 Zob. G. Goniewicz, *Pozytywna...*, s. 133.

86 W przypadku warunkowego umorzenia istnieje co prawda przesłanka niebudzących wątpliwości okoliczności popełnienia czynu (art. 66 § 1 k.k.), jednak nie stanowi ona elementu składowego ustalania pozytywnej prognozy kryminologicznej.

87 J. Skupiński, J. Mierzwińska-Lorencka, *Komentarz do art. 66 k.k....*, teza 1.

zastosowania danego środka, sprawca będzie przestrzegał porządku prawnego, w szczególności zaś, że nie popełni ponownie przestępstwa⁸⁸.

Prognozowanie kryminologiczne opiera się na założeniu, że zachowaniem ludzi rządzą określone prawidłowości, a zatem osoby o zbliżonych cechach w porównywalnych okolicznościach zachowują się podobnie⁸⁹. Taka prognoza powinna mieć charakter ściśle zindywidualizowany i odnosić się do okoliczności dotyczących konkretnego sprawcy⁹⁰.

W niniejszym rozdziale zostały szczegółowo omówione przesłanki stosowania poszczególnych środków umiejscowionych w rozdziale VIII k.k. W przypadku czynników, które są istotne z punktu widzenia wszystkich trzech lub dwóch spośród nich, zostały one omówione wyłącznie raz. Wynika to z zasady jednakowej interpretacji tych samych pojęć użytych w tym samym akcie prawnym, zgodnie z którą pojęcia takie należy wyklądać tak samo (zakaz wykładni homonimicznej)⁹¹.

88 W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie...*, s. 473.

89 T. Kozioł, *Przesłanka...*, s. 116.

90 Na temat modeli prognozowania kryminologicznego i systemów klasyfikacji zob. B. Hołyst, *Podstawy...*; D. Wójcik, *Stosowanie...* W kwestii praktycznych aspektów ustalania prognozy kryminologicznej i problemów z tym związanych zob. P. Stępnia, *Udział...*; T. Kalisz, *Warunkowe...*; J.C. Runda, E.E. Rhine, R.E. Wetter, *The Practice...*; J. Petersilia, *Parole...*; E.E. Rhine, J. Petersilia, K.R. Reitz, *Improving...*

91 J. Lachowski, *Warunkowe zwolnienie...*, s. 255; M. Bielski, *Glosa...*, s. 136–141. W przypadku warunkowego zwolnienia specyfika badania takich czynników jak postawa, właściwości i warunki osobiste sprawcy (skazanego) musi jednakowoż uwzględniać ich ewolucję od momentu orzekania przez sąd *meriti* aż do rozpoznania wniosku o udzielenie warunkowego zwolnienia.